

POVIJESTI U POHODE U RAZDOBLJU OD 1914. DO 1918.

Ivana Mandić Hekman

Čovjek danas osjeća da živi u tako preobraženu svijetu da ono što je nekada bilo, nema više nikakve bitne veze s njegovom ozbiljnom svagdašnjicom. Naš svijet kao da je nov svijet, kao da smo se vratili na početak povijesti i doživljujemo novu genezu. A na taj smo novi svijet ponosni čak i onda kad znamo da u njemu nismo baš sretni.

Radoslav Katičić¹

1.

Ovaj je tekst, nimalo slučajno, naslovljen »Povijesti u pohode«, jer se način obrade teme vezuje uz teze Radoslava Katičića, što ih je zapisao u uvodnom eseju svoje putopisne proze *Boristenu u pohode*, pod naslovom »Što nam danas znači novo putovanje u prošlost«. Bit će nam to, bez

¹ R. Katičić, *Boristenu u pohode: Šta nam znači povijest (nestručna mišljenja)*, Zagreb, 2008., str. 9.

sumnje, pouzdan vodič na ovom putovanju kroz prošlost s onom pravom mjerom odnosa sadašnjosti prema prošlosti.

Jer povijest, naravno, nije samo minulo vrijeme, prošla zbivanja – bez ljudskoga lica. Uvijek je to i mjera čovjekove ljudskosti koja tu prošlost i kreira. Nažalost, sama povijest dokazuje da iskustveno i nema, a niti je imalo osobita udjela, baš kao što ni početak rata 1914. nije mogao zaustaviti otprije nezapamćen razvoj tehničke civilizacije ili promjene u kulturnom i likovnom životu samo desetak godina prije općega sukoba. Zato se i nije teško složiti s Katičićem da »povijest nije romantično carstvo snova, kako neki misle, utočište slabih i pobijeđenih. Ona je surova zbilja i samo snažan duh je istinski može podnijeti.«²

Želimo, naravno, uvijek ponovno, vjerovati da su se vremena promijenila, ali je li se promijenila i ljudska ćud? Zato nas povijest i ne mora zanimati samo kao ono što je prošlo, nego i zbog onoga što je za sobom ostavila, što smo naslijedili u geopolitičkom i kulturnom pogledu, pa s tim u vezi i kakvu nam je budućnost namijenila. Te je obrate odavno shvatio već i Homer, koji je o prošlosti govorio kao o onom što je pred čovjekom, a o budućnosti kao o onom što je iza njega. On čovjeka vidi kako se kroz vrijeme kreće obrnutim smjerom, natraške, jer pred njim leži samo ono što je već prošao i samo to se može promatrati i doživjeti.

Polazeći, dakle, od pretpostavke da se danas naš svijet ne suočava s novom svjetskom ratnom prijetnjom, nego nam se pokatkad samo može činiti »kao da smo se vratili na početak povijesti«, zato danas novim »povratkom u prošlost«³ nakon cijelog protekloga stoljeća, lakše razumijemo odaslane poruke: iz prošlosti se ipak vjerodostojnije može očitati sadašnjost, dok nas mnoge činjenice, čak i onda kada su egzaktne, ipak mogu zavarati ako ih ne promatramo u kontekstu onodobnih društveno-političkih i socijalnih

² Isto, str. 13.

³ Isto.

prilika. Bez takvih uvida teško bismo sebi mogli predočiti s kakvim su se nevoljama suočavale tada rascjepkane, okupirane hrvatske zemlje.

Bilo je to vrijeme nevjerojatnih suprotnosti na gotovo svim područjima. Mračna i svijetla razdoblja ne samo što su se brzo smjenjivala, nego su se, štoviše, nerijetko i u isti mah prepletala. Samo u četiri ratne godine, kojima su prethodili mnogi prekooceanski egzodusi zbog siromaštva⁴ ili tada neizlječivih bolesti. Njima nasuprot bio je sve očitiji razvoj građanskoga društva, većih gradskih središta i njihova industrijalizacija, sve učestalije dioničarstvo ili nove privatne inicijative.⁵ Bile su to ujedno i logične posljedice dugotrajne vladavine Austro-Ugarske, kada se živjelo s neizvjesnim izgledima za drukčiju budućnost.

Građa i izvori za potvrdu ovih teza toliko su opsežni da ćemo u ovoj prilici izdvojiti one tipične, uvriježene i potvrđene. Naime, rezultati su istodobno ohrabrujući i zbunjujući s obzirom na to da je riječ o relativno kratkom vremenskom, četverogodišnjem ratnom razdoblju.

A potvrde, među ostalim, nalazimo već u izdanjima *Kako živi narod* Rudolfa Bićanića, *Kako su umirali hrvatski književnici i umjetnici* Vladimira Jurčića, *Hrvatskoj književnosti* Mate Ujevića⁶ s posebnim osvrtom na ratno razdoblje u objavljenoj *Korespondenciji* Vatroslava Jagića s Nikolom Andrićem u istom razdoblju,⁷ baš kao i onodobnim, a danas slabo poznatim književnim djelima i kritičkim osvrtima i analizama.

⁴ T. Macan, *Hrvatska povijest*, 2. prošireno izdanje, Zagreb, 1995.

⁵ Zemlja je slabo razvijena, razjedinjena pod upravom dvojne Monarhije i s većinskim seoskim stanovništvom, dok ga je samo deset posto živjelo u sedamnaest gradskih naselja.

⁶ Navedena izdanja objavljena su sva u Zagrebu 1936. i poslije su doživjela i druga izdanja.

⁷ *Nikola Andrić & Vjekoslav Jagić. Korespondencija 1890–1918*, predgovor Stjepan Damjanović, prir. I. Mandić Hekman, Zagreb, 2009.

2.

U to vrijeme, uz tri kulturne institucije – najstariju među njima, Maticu hrvatsku, utemeljenu 1842., Jugoslavensku, danas Hrvatsku akademiju znanosti i umjetnosti, osnovanu 1867., i Hrvatsko književno-katoličko društvo sv. Jeronima iz 1858., koje su svojim djelovanjem ostavile snažan trag u ukupnoj hrvatskoj kulturnoj povijesti – važnu ulogu odigrali su i Hrvatsko narodno kazalište (1861.), Društvo umjetnosti (1871.), Hrvatski pedagoški književni zbor (1872.) te Hrvatski zemaljski glazbeni zavod (1891.). Slijedili su Društvo hrvatskih književnika (1900.) i Društvo hrvatskoga zmaja (1903.), koje je tada osnovalo Gradsku knjižnicu, Arhiv Zagreba i Muzej Grada Zagreba.

Važnu ulogu imali su i privatni nakladnički projekti i časopisi, kao i mnoge knjižare i tiskare, koje su do danas ostale upamćene kao nezaobilazan dio hrvatskoga kulturnoga identiteta.

Prva među njima, Matica hrvatska, književno, znanstveno i kulturno društvo, osnovana je 1842. pod imenom Matica ilirska, ali u sastavu Ilirske čitaonice. Tek 1874. postaje samostalno društvo koje od tada djeluje pod današnjim imenom. Za polustoljetne vladavine tuđinske vlasti u našim krajevima bilježimo, mimo latinskoga jezika, očiglednu prevlast njemačkoga i mađarskoga nad hrvatskim jezikom.

I početak 20. stoljeća u kulturnome krugu bio je opterećen sukobima između tzv. *starih*, vezanih uz Maticu u doba predsjednika Đure Arnolda (1902. – 1908.), i *mladih*, iz redova okupljenih oko Društva hrvatskih književnika, osnovanog 1900. na čelu s tada prvim izabranim predsjednikom Ivanom Trnskim, koji je tada bio i na čelu Matice hrvatske. Razmirice su osobito utjecale na razvoj Matičina nakladništva pa se tek oko 1912. ponovno stvaraju uvjeti za redovitiji rad. Nažalost, već u ratnim godinama zaredale su nove nevolje: u prvim godinama, po izričitoj naredbi vlasti, Matica je morala obustaviti javni rad, koji joj je bio ponovno dopušten tek novim dekretom u 1917. Zbog takvih okolnosti uslijedila su

sve češća unutarnja previranja i otvorenija razmimoilaženja.⁸ Zato te ratne godine i nisu bile za pamćenje po ukupnoj važnosti njezinih izdanja, za razliku od onih Akademijinih objavljenih u više važnih nakladničkih nizova.

U Matici hrvatskoj, na položaju devetoga predsjednika u razdoblju od 1909. do 1917. bio je Oton Kučera, inače uvažen znanstvenik i prvi upravitelj zagrebačke Zvezdarnice te predsjednik Hrvatskog prirodoslovnoga društva. Nažalost, izložen mnogim prigovorima i na kraju ozbiljnim sukobima, bio je prisiljen na povlačenje pa je za novog predsjednika izabran Krsto Pavletić. Taj gimnazijski profesor klasične filologije i hrvatskoga jezika, u razdoblju od 1917. do 1918. nije ostvario vidljivije rezultate. Veće zasluge svakako je zabilježio Kučera. Upamćen je već prije izbivanja općega rata, po nepopularnim uvjerenjima da se hrvatske kulturne prilike ne mogu izmijeniti oružjem, nego jedino podizanjem opće razine znanja i obrazovanja, za što se treba okrenuti budućnosti, a ne osvrutati se prema prošlosti.⁹

Oba »ratna« predsjednika u nakladništvu su većim dijelom morala ostvariti izdanja na koja ih je obvezivala određena Zakladna potpora. Za četiri godine objavljeno je ukupno samo tridesetak izdanja.¹⁰ Prvo u 1914. bile su Kišpatićeve i Tućanove *Slike iz rudarstva*, slijedio je roman Žeromskoga, tada omiljenoga pisca i u drugim nakladama, potom povijesni roman Milana Šenoe i Šimunovićeve pripovijesti, oba s potporom Zaklade (N. z. Vuščića i N. z. Vebera). Zatim iz serijala narodnih pjesama,

⁸ Usp. J. Ravlić, *Matica hrvatska 1842–1962*, Matica hrvatska, Zagreb, 1962., I. Mažuran i J. Bratulić, *Spomenica Matice hrvatske 1842–2002*, Zagreb, 2004.

⁹ »U svetoj vojni našoj glavna su četa ljudi opće obrazovani, a sjajno im oružje kojim se i protivnici protiv nas u glavnom služe, jest temeljito znanje u svim granama ljudskoga umijanja. S tim će se samo oružjem moći izvojevati konačna pobjeda«, poručio je Kučera na redovitoj Glavnoj skupštini, u Zagrebu, 24. ožujka 1912. (*Matica hrvatska 1842–1997*, prir. J. Bratulić, Zagreb, 1997., str. 23–30. Elektroničko izdanje dostupno na stranicama www.matica.hr).

¹⁰ Usp. M. Somborac, *Bibliografija izdanja Matice hrvatske*, u: J. Ravlić, *Matica hrvatska 1842–1962*, Matica hrvatska, Zagreb, 1962.

u redakciji Nikole Andrića, izlaze *Ženske pjesme* te *Život i djela Pavla Rittera Vitezovića* Vjekoslava Klaića (N. z. Draškovića) uz pripovijesti Laze Lazarevića.

Iduće, 1915. godine program je, uz Kučerina *Gibanja sile* »iz mehanike neba i zemlje« (N. z. Draškovića), bio posvećen i Danteu u prijevodu Ise Kršnjavija, s likovnim tablama Petra Orlića, zatim izlazi treće izdanje Homerove *Odiseje* u prijevodu Tome Maretića i iz serije Platonovih djela *Obrana Sokratova*, *Fedon* i *Protagora* u prijevodu Kolomana Raca. Treće ratne godine, 1916., izlaze Šišićev *Pregled povijesti hrvatskoga naroda od najstarijih dana do godine 1873.*, *Novele* Marina Bega te pripovijesti *Stoimena* Vladimira Nazora. Koloman Rac priredio je *Antologiju stare lirike grčke*, a iste godine objavljene su i *Priče iz davnine* Ivane Brlić-Mažuranić s ilustracijama Petra Orlića. Priče za mladež *Čarobni svijet* Eme Božičević ilustrirao je Ljubo Babić, a inicijale izradio je Tomislav Krizman. I *Narodne pjesme Kraljevića Marka* objavljene su s litografijama Ljube Babića. Tek u 1917. Matica je mogla objaviti izvještaj o dotad objavljenim izdanjima (1914. – 1916.), a potom su slijedile *Slike iz kemije* Frana Bubanovića (iz N. z. Draškovića), *Život i pjesnička djela Franje Markovića* Krste Pavletića i *Iz Završja. Crte i priče iz zapadne Bosne* Mirka Jurkića s ilustracijama Gabrijela Jurkića. Kao posljednje izdanje u 1917., Matica hrvatska tiska na njemačkom jeziku Šišićevu hrvatsku povijest pod naslovom *Geschichte der Kroaten*. Erster Teil (bis 1102). Mit 3 Karten.

I posljednju ratnu godinu Matica hrvatska započinje izvještajem o radu u 1917. Slijede nova izdanja: ponovno Bubanovićeve *Kemija živih bića* iz obvezne Zaklade (N. z. Draškovića), zatim *Pod sumnjom* Viktora Cara Emina, *Eshilove tragedije* (*Pribjegarke*, *Perzijanci*, *Prometej*, *Sedmorica pod Tebom*, *Agamemnon*, *Žrtva na grobu* i *Eumenide*), u prijevodu Kolomana Raca, zatim *Kohan i Vlasta*, pjesan Franje Markovića, ali i Matičina obveza da uz potporu Zaklade objavi i tragediju u tri čina *Vojvoda Momčilo* Gjure Dimovića (N. z. Kotura). Uslijedila je Fikretova *Domovina*, dramska

priča u dva čina, te drugo izdanje *Izabranih pjesama* Petra Preradovića, koje je priredio Branko Vodnik s crtežima Ljube Babića.

Za te četiri ratne godine Akademija, pod predsjedanjem Tome Maretića, koji je taj položaj preuzeo 1914. od Tadije Smičiklasa,¹¹ a 1918. ga je naslijedio Vladimir Mažuranić, ustrajala je na objavi znanstvenih djela, rasprava i dokumenata, što pokazuju i nizovi izdanja u bibliotekama: »Rad«, »Stari pisci hrvatski«, »Starine«, »Zbornik za narodni život i običaje...«, »Gradje za povijest književnosti Hrvatske«, »Prirodoslovna istraživanja Hrvatske i Slavonije«, »Znanstvena djela za opću naobrazbu«, a nezaobilazan je i rad na rječnicima. Akademijini članovi, pa i pojedini predsjednici, bili su nerijetko i predsjednici u Matici hrvatskoj ili, naposljetku, rektori zagrebačkoga Sveučilišta. Važne podatke po svim ratnim godinama bilježio je »Ljetopis JAZU«.¹² Posebna Akademijina briga bila je posvećena ratnim temama i u drugim, posebnim izdanjima u nas i u svijetu, osobito objavom dokumenata.¹³

Zanimljiva je činjenica da je u posljednjoj ratnoj godini Hrvatsko katoličko-književno društvo sv. Jeronima, inače osnovano samo godinu poslije Akademije, obilježilo pola stoljeća svoga djelovanja za vrijeme dugovječna predsjednikovanja Ljudevita Knežića, redovito birana među kanonicima.

¹¹ Na čelu Matice hrvatske bio je od 1889. do 1901. Prvih pola stoljeća Matičine povijesti, odnosno od 1842. do 1892., zabilježili su u *Spomen knjizi* T. Smičiklas i F. Marković u nakladi MH, Zagreb, 1902. Tek 90-ih godina prošloga stoljeća pronađena je detaljna povijest Matice ilirske od utemeljenja do 1874. iz pera Matije Divkovića, a objavljena je kao *Specimen* za Glavnu skupštinu Mi uz projekt Enciklopedije Matice hrvatske u lipnju 2009.

¹² *Matica hrvatska 1842–1962*, Matica hrvatska, Zagreb, 1962.

Mnoga od njih danas su digitalizirana i moguće ih je pretraživati, odnosno naći na internetskim stranicama HAZU (<http://dizbi.hazu>).

¹³ Dragocjenu građu čuva i Knjižnica Hrvatske akademije znanosti i umjetnostima u novim i danas primjerenijim prostorima.

Temeljna zadaća Društva bila je ponuditi hrvatskim čitateljima zabavno-poučna djela, od kojih su do danas najpopularnija ostala izdanja kalendara *Danica*. Nije, naravno, riječ o običnim kalendarima, nego uvijek o »pravoj riznici« štiva pomno izabrana sadržaja. Bilo je to razlogom što je *Danica* postala jednom od najpopularnijih knjiga na hrvatskome jeziku. Od prvog izdanja 1870., koje je tiskamo u tri tisuće primjeraka, naklada je iz godine u godinu nezaustavljivo rasla pa je već 1917. tiskana u sedamdeset i pet tisuća primjeraka da bi u 1918. dosegla i sto tisuća. Uz *Danicu* izdavalo je Društvo svake godine po tri do četiri knjige nabožnoga, zabavnoga i poučnoga sadržaja, tako da su nastale čitave biblioteke tih djela. Značajno je da su i njihove naklade svake godine bile sve veće i u ratnim su godinama dosezale i do četrdeset i pet tisuća. Ta su izdanja prvenstveno bila namijenjena prosvjećivanju širokih slojeva, osobito seoskoga stanovništva, koji su ujedno bili članovi Društva i pretplatnici spomenutih izdanja. Nadalje, osnutak književničkog strukovnog društva vezuje se uz Maticu hrvatsku, gdje je najprije osnovan Klub književnika.

Dana 11. listopada 1899. na sjednici u Matici hrvatskoj, na kojoj su sudjelovali predsjednik Društva hrvatskih umjetnika Vlaho Bukovac, a kao predstavnici Kluba hrvatskih književnika dr. Nikola Andrić, dr. Milivoj Dežman, dr. Stjepan Miletić, Mihovil Nikolić i Srđan Tucić te od Matice predsjednik Tadija Smičiklas i tajnik Ivan Kostrenčić, Klub je konačno, inicijativom dr. Milivoja Dežmana Ivanova, prerastao u Društvo hrvatskih književnika, a na osnivačkoj skupštini 22. travnja 1900. za njegova je predsjednika izabran Trnski.

Skupštini je prisustvovalo stotinu pisaca iz Zagreba te mnogi i iz drugih krajeva (a prijavilo se već na prvi poziv ukupno 240 književnika).¹⁴ Društvo hrvatskih književnika ubrzo je pokrenulo časopis *Život*, koji je iste godine i ugašen, ali je 1906. pokrenut *Savremenik*, koji izlazio do 1941. Društvo je,

¹⁴ U odbor Društva izabran je i dr. Nikola Andrić, koji će poslije čak u tri navrata biti biran za predsjednika, od kojih će najvažnije biti ratno razdoblje. Izvor: V. Jurčić, »Razgovor s jubilarcem«, *Savremenik*, br. 12, Zagreb, 1937., str. 444-447.

uz časopis, pokrenulo i više nizova biblioteka s izborima iz djela hrvatskih književnika. A godine 1913. objavljena je jedna od najljepših hrvatskih knjiga, koja je zapravo obrada srednjovjekovne legende o Amisu i Amilu – o čudu, boli, prijateljstvu i žrtvovanju – iz pera Branimira Livadića.¹⁵

3.

I časopisi su u hrvatskoj književnosti imali značajnu ulogu. Osobito su za ovaj povijesni pohod bili zanimljivi oni koji su nastojali pomicati »granice mogućega« u potrazi za *novim čovjekom* novoga doba.

Osnovan je tada i niz književnih časopisa koji su sve više preferirali političke teme, poput *Hrvatske misli* (1906. – 1919.), a uz njih se javljaju i katolički listovi *Luč*, koji izlazi do 1941., te *Hrvatska prosvjeta*, koja najprije izlazi od 1893. do 1913. pa ponovno od 1914. do 1940. Ratno razdoblje donosi i novo časopisno šarenilo. Javlja se književno-politički list *Hrvatska*, koji prerasta u *Jugoslavensku njivu* (1917. – 1926.), a nije izostao ni humoristički list *Koprive* (1906. – 1941.). U skladu s vremenom, pojavili su se i zanimljivi autorski projekti. Najavili su novi književni naraštaj koji se posebno kritički odnosio prema tradicionalnim sadržajima. Prvi je među njima Vladimir Čerina, koji 1911. pokreće časopis najprije *Val* te 1914. i *Vihor*, koji umjesto književnoga postaje polemičko-politički. Godine 1916. pojavljuje se *Kokot* Ulderika Donadinija, a slijede ga tri pokušaja Antuna Branka Šimića, od kojih se prvi, *Vijavica*, javlja 1917., dakle u vrijeme kada je još srednjoškolac. Slijedili su *Juriš* 1919. i *Književnik* (1923. –

¹⁵ I oprema ove knjige jedinstvena je u povijesti hrvatskoga nakladništva, jer je otisnuta u dvobojnome, crveno-crnom tisku i verzalnim slogom te s inicijalima i drvorezima M. Kraljevića, a nakon slikareve smrti, i Lj. Babića.

1925.). Pojavljivali su se na književnome nebu brzo poput meteora, a još brže nestajali s njega. Iako kratkoga daha, ipak su ostali trajno upamćeni.

U istom ratnom razdoblju postojao je još čitav niz privatnih nakladničkih projekata, od kojih je nezasluženo dugo prešućivana Andrićeva »Zabavna biblioteka«, koja je u samo dvije godine djelovanja (1913. – 1914.) stekla i 12 konkurentskih, sličnih pothvata. A za četiri ratne godine objavila je 72 izdanja.

U 1914. među važnijim izdanjima pojavljuju se djela H. G. Wellsa *Nevidljivi čovjek*, H. Sienkiewicza *U žarkoj Africi*, N. V. Gogolja *Strašna knjiga*, koja je zapravo zbirka neobičnih pripovijesti više autora. Zatim u 1915. izlaze *Misterije* K. Hamsuna, *Pet nedjelja u balonu* J. Vernea, *Milina života* S. Žeromskoga, *Dvoboj* A. Kuprima i *Božićna pjesma* Ch. Dickensa.

Iduće, 1916. godine izlaze *Nostalgije* G. Deledda, dobitnice Nobelove nagrade, *Olga Frohgemuth* F. Saletena, danas poznatijega kao autora *Bambija*, slijede Balzacova *Žena od trideset godina* i Kuprinove *Himne ljubavi*. U 1917. od poznatijih autora izlaze djela nobelovaca: Hamsunov *Pan*, dvosveščano izdanje Lagerlöfove *Jerusalima*, Franceova *Taida*. Konačno, u posljednjoj godini izlaze *Teina* H. Banga, *Crveni krim* A. Francea, *Jaka kao smrt* G. de Maupassanta i *Salambo* G. Flauberta.

Već je prvi objavljeni roman iz splitskoga života u »Zabavnoj biblioteci«, *Vječna varka* Marina Bege, izazvao mnoge kritike i osporavanja. Ali nas je više zanimala njegova dokumentarna vrijednost, jer slike iz prvih dana nakon sloma austrijske Monarhije toliko su dojmljive i detaljne da mogu poslužiti i za ozbiljnije analize onodobnih običaja toga lučkoga grada. Književnoj kritici tada se činilo da je riječ o karikaturnom opisivanju života, a ne o istinskim pričama bez pravih književnih vrijednosti. A zapravo takav se Split nije ni do danas osobito izmijenio. I nije odvjetnik Bego svoju priču trebao izmišljati, jer zaista su tada »američki mornari hranili svu sirotinju Splita«. Tako je ova Begina priča zapravo slika grada u doba savezničkog slavljeničkog pohoda nakon pada Austro-Ugarske Monarhije. I sam autor

nam sugerira da je riječ o gotovo dokumentarnom isječku iz života grada navođenjem lako provjerljivih podataka.

Da su ratne i poslijeratne godine učinile književni život još težim, a položaj pisca svele na puko preživljavanje, svjedoči i Milan Begović koji 1925. u pogovoru knjizi novela *Eva Marina Bege*¹⁶ opisuje položaj pisaca koji se u najkreativnijoj dobi, suočen sa životnim prilikama u zemlji, bori s pukim preživljavanjem pa se s pravom pita: »Šta radi danas Janko Leskovar? Sreo sam ga nedavno, pa mi je pričao, da se bavi – gospodarstvom! Šta radi Nehajev, pisac jednog odličnog romana i savršenih novela? Ukopan u novinarskoj prašini iscrpljuje svoje talente. Težina života skamenjuje ruku Dinka Šimunovića. Ljubo Wiesner kolportira po provinciji zbirke prevedenih novela, mjesto da stvara i cizelira pjesme, kakvih je uopće malo kod nas«. ¹⁷ Takvih je tekstova i primjera i previše, a osobito tužno odzvanjaju Jagićeve rečenice kada u Beču očekuje (a zbog carine ne prima) obećanu hranu, koju Nikola Andrić njemu redovito šalje u sklopu programa Društva književnika.¹⁸ Njihova prepiska trajala je punih dvadeset i osam godina, ali ratne godine bile su za Jagića i najteže. U njima se opisuju i mnoga društveno-politička zbivanja, s osobitim naglaskom na četverogodišnjem ratovanju. Nisu izostale ni mnoge pojedinosti iz njihova rada, kao ni iz svakodnevnog, obiteljskoga života.

Poseban pregled posvećen je redovito marginaliziranoj ulozi knjižnica i čitanju te knjižarstvu i tiskarstvu, jer mnoga izdanja ostala su do danas nezaobilaznim prilogom hrvatskoj kulturnoj i književnoj povijesti. U tekstu pod naslovom »Kronika naše kulture« i dalje *O pretplatnicima, kupcima i*

¹⁶ ZB, knjiga br. 355, Zagreb, 1925., str. 3-10.

¹⁷ Usp. Milan Begović, »Umjesto predgovora«, u knjizi novela *Eva Marina Bege*, Zabavna biblioteka, sv. 355., Zagreb, 1925., str. 3-10.

¹⁸ *Nikola Andrić & Vjekoslav Jagić. Korespondencija 1890–1918.*, predgovor Stjepan Damjanović, prir. I. Mandić Hekman, Zagreb, 2009.

čitaocima hrvatskih knjiga i časopisa Antun Barac piše o stanju u hrvatskoj književnosti i njezinoj recepciji.¹⁹

Naravno, podaci koje donosi više su negoli alarmantni. Barac razloge tome nalazi u činjenici da »mi slabo poznajemo našu prošlost i zato smo prema njoj često puta nepravedni«, a zapravo »vrijednost hrvatske književnosti veća je, nego što to izbija iz različitih temperamentalnih feljtona i kritika, u kojima se pokretom ruke prelazi preko svega, što su stvorili naši stariji«. ²⁰ Još poraznije podatke donosio je list *Knjižarstvo* u nakladi knjižara, a zbog nerješivih teškoća u prodaji i distribuciji i on je za samo nekoliko godina morao odustati.²¹

Već početkom 20. stoljeća, na cijelom području naše razjedinjene zemlje knjižarstvo je bilo u punom zamahu i nerijetko su tada knjižare u svom poslovanju imale i nakladničku djelatnost.

Međutim, unatoč nastojanjima, nisu knjižari uspijevali dobiti odobrenje Zemaljske vlade za osnivanje hrvatskoga knjižarskoga društva. Razloge nalazimo u katalogu Društva austrougarskih knjižara, koje je u Beču 1910. slavilo 50. godišnjicu svog osnutka i brojilo 523 člana. O stanju u Hrvatskoj pisao je Mirko Breyer pod naslovom »Der kroatische Buchhandel«, a iz podataka saznajemo o razvoju knjižarstva u »čitavoj Monarhiji« za razdoblje od 1859. do 1909. U prvoj godini u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji djelovalo je 12 knjižara, a u posljednjoj stotinu. Posebne zasluge za širenje hrvatske nove i antikvarne knjige pripadaju Mirku Breyeru, koji je, prema svjetskim uzorima, još 1903. u Zagrebu otvorio »Slavenski naučni antikvarijat« pa je već iduće godine objavio prve Kataloge *Croaticu* i *Slavicu*, a uoči rata 1914. objavio ih je 27, od ukupno

¹⁹ Usp. *Petnaest dana*, br. 15., Binoza, Zagreb, 1932.

²⁰ Isto.

²¹ Ozbiljniju analizu donosi izbor iz tog lista koji danas uglavnom ne poznaju ni knjižničari. Usp. *Iz povijesti hrvatskoga knjižarstva i nakladništva*, sv. 2, prir. I. Matičević, Zagreb, 2010., Zagreb, 2009.

32, u kojima je opisao 3.817 izdanja što ih je tada imao na skladištu. Svi Breyerovi katalozi uvršteni su u sve domaće i svjetske knjižnice.

Uz Breyera, u današnjoj memoriji svakako je knjižara Kugli, kojoj su prethodili Gaj i Hartman. Od tiskara, ne samo u Zagrebu, nego i u Osijeku, Zadru, Splitu i Dubrovniku, danas je djelatna još samo Riječka tiskara, dok se u povijesti najčešće spominju Dionička tiskara, Hrvatski štamparski zavod, Kraljevska zemaljska tiskara, Zaklada Narodnih novina i Tipografija. Svaka od njih imala je posebno značenje u tom razdoblju, ali i zanimljivu sudbinu.

U Koprivnici radi kao knjižar Vinko Vošicki, a u Sisku Janko Dujak. U Splitu su se razvile tri veće knjižare, od kojih je knjižara Morpurgo bila dobro opskrbljena domaćom i stranom literaturom, a Hrvatska knjižara i knjižara Vinka Jurića, pored prodaje domaće i strane knjige, izdavale su u vlastitoj nakladi književna i znanstvena djela.²²

Što je na kraju moguće zaključiti iz ovog pregleda?

Prije svega da se vraćamo početku tvrdnje jer su se istodobno izmjenjivala ili prepletala razdoblja svjetla i tame pa se pokatkad moglo činiti da nas je rat mimoilazio. A tako sigurno nije tako bilo. Zato radije prihvatimo Katičićevu tvrdnju da je »povijest slojevita, bogata i neiscrpiva kao što je i život koji se u njoj ostvario. U njoj prepoznamo sebe i nalazimo mjeru da izmjerimo svoje korake. Ona je tako put k sebi samima. Može li nam što značiti više?«²³

²² M. Breyer, *Der kroatische Buchhandel*, Leipzig, 1910.; V. Klaić, *Knjižarstvo u Hrvata*, Zagreb, 1922.; N. Gjivanović, *Iz povijesti hrvatskoga knjižarstva*, sv. 1, prir. I. Mandić Hekman i I. Berislav Vodopija, *Iz povijesti hrvatskoga knjižarstva i nakladništva*, sv. 2, prir. I. Matičević, Zagreb, 2010., Zagreb, 2009.

²³ R. Katičić, nav. djelo, str. 21.

PAYING HISTORY A VISIT. PERIOD BETWEEN 1914 AND 1918

Abstract

This text is titled »Paying History a Visit« because its layout is related to the hypotheses of Radoslav Katičić presented in his essay »How Significant is the New Journey to History Today«. It is a reliable guide on the journey through history with the right amount of the present and the past and the view towards the future. History does not only refer to the past, but it simultaneously provides us with the insight into the measure of the man's humanity which shapes that past. Experience has no particular influence on the everyday life and that is attested by the beginning of the war in 1914, which could not even be stopped by the technological development at the beginning of the century or fundamental changes which ensued in culture, literature and art. Hundred years after the Great War we would like to believe that the times have changed, but the question is whether the human disposition changed? Those shifts were interpreted by Homer a long time ago, who spoke about history as something which is ahead of us and the future is what we leave behind. He observes the man who travels through time reversely, backwards, and what lies ahead is only what he has experienced and which can be interpreted. Changes (and shifts) are possible and understandable even in war times which is confirmed by numerous examples when Croatian countries, even though disunited and underdeveloped and under the government of the Dual Monarchy for half of the century, persistently tried to keep pace with the world-wide cultural occurrences.